

Munich Personal RePEc Archive

Globalization, Market Economy, and National Macroeconomic Planning

Bukvić, Rajko

Nizhny Novgorod Engineering-Economic University, Knyaginino

2002

Online at <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/104118/>
MPRA Paper No. 104118, posted 16 Jan 2022 16:04 UTC

GLOBALIZACIJA, TRŽIŠNA PRIVREDA I NACIONALNO MAKROEKONOMSKO PLANIRANJE

Osnovna karakteristika savremenog (ekonomskog) sveta svakako je globalizacija, bez obzira na činjenicu da zapravo i ne postoji saglasnost šta se pod tim terminom podrazumeva. Nastala kao rezultat delovanja tzv. programa reformi, osmišljenog i pripremljenog od strane političara, ekonomista i akademskog establišmenta¹ u Vašingtonu 80-tih godina proteklog stoleća, poznatog kao Vašingtonski konsenzus, a zasnovanog na delovanju tri osnovna faktora (monetarna stabilizacija, privatizacija i deregulacija), globalizacija je na kraju prošlog i samom početku ovog veka postala tema broj jedan, i to ne samo u ekonomiji i politici, na koje se izvorno odnosila. Doktrinarni sistem obuhvaćen nazivom Vašingtonski konsenzus zasnovan je, sa svoje strane, na idejama neoliberalizma, koji baštini klasične liberalne ideje, pre svega ideje Adama Smita. Smitove ideje su, pak, najčešće pojednostavljena svedene na čuvenu metaforu o „nevidljivoj ruci” koja vodi pojedince da ostvarujući svoj vlastiti interes doprinose i interesu društva, odnosno da postižu cilj koji uopšte nisu nameravali postići², odakle se zatim izvlače i dalekosežni, i na prvi pogled konzistentni, zaključci da su Smit, pa i engleski klasični liberalni ekonomisti uopšte, autori doktrine deregulacije. Postoje i mišljenja određenih, respektabilnih, autora kojima se ovakvi zaključci osporavaju³, ali njihovo razmatranje i njihova elaboracija bi previše udaljili ovaj rad od njegove osnovne teme, tako da se on time neće baviti.

Osnovna pravila koja proističu iz neoliberalne doktrine, a koja međunarodne finansijske institucije sugerišu, odnosno nameću, većini zemalja u razvoju, kao i zemljama u tranziciji, mogu se ukratko opisati kao delovanje gore pomenuta tri faktora: liberalizovanje trgovine i nesmetana delovanje tržišta (deregulacija), zaustavljanje inflacije, odnosno makroekonomska stabilizacija i privatizacija. Vlade onih zemalja koje, pod većim ili manjim pritiskom međunarodnih finansijskih institucija, ili i bez njega, sprovode neoliberalnu ili bar njoj blisku politiku preuzimaju, shodno tome, i svoje nove, znatno

¹ Odnosno, vlade SAD i međunarodnih finansijskih institucija kojima ona u ogromnoj meri dominira, kako to znatno eksplicitnije ističe Noam Čomski. (Ноам Чомски, *Профит изнад људи. Неoliberalizam и глобални поредак*, Светови, Нови Сад, 1999, str. 19).

² Smitova sentenca o „nevidljivoj ruci” („Svaki pojedinac nužno ide za tim da godišnji dohodak društva poveća koliko god može. Doduše, pojedinac obično ne namerava da unapređuje javni interes, niti zna koliko ga unapređuje. Kad radije podržava domaću nego stranu radinost, pojedinac želi samo svoju vlastitu sigurnost, a kad tom radinošću upravlja tako da njen proizvod bude od najveće vrednosti, on hoće samo svoj vlastiti dobitak. Njega u tom, kao i u mnogim drugim slučajevima, vodi jedna nevidljiva ruka da postiže cilj koji uopšte nije nameravao postići. Nije uvek lošije za društvo što nije bila namera pojedinca da propagira cilj društva. Kad on sledi svoj vlastiti interes, on često unapređuje interes društva delotvornije nego kad stvarno nastoji da ga unapređuje.”, Adam Smit, *Istraživanja prirode i uzroka bogatstva naroda*, Kultura, Beograd, 1970, str. 625–626), sigurno je jedno od najviše citiranih mesta u celokupnoj ekonomskoj literaturi. Treba se upitati da li su Smitove reči „često” i „ne uvek” u neoliberalnom tumačenju slučajno (implicitno ili eksplicitno) zamenjene rečju „uvek”.

³ Videti: Egon Macner, Globalizacija i mogući odgovori Evrope, *Ekonomist magazin*, br. 65, 20. avgust 2001, str. 48–49.

smanjene, redukovane funkcije, što je posebno karakteristično za tzv. zemlje u tranziciji, odnosno za bivše istočnoevropske socijalističke zemlje, uključujući tu i zemlje nastale iz bivše SFRJ.

Uspón neoliberalne doktrine tokom prethodnih dvadesetak godina svakako je bio spektakularan i trijumfalan.⁴ Treba se samo prisetiti opšte (intelektualne) klime u Zapadnim zemljama neposredno nakon Drugog svetskog rata, kada su preovlađivale kejnzijske, socijaldemokratske, odnosno demohrišćanske, a u određenoj meri i marksističke ideje. U takvim uslovima i sama pomisao da se tržištu prepusti da donosi glavne socijalne ili političke odluke a da država dobrovoljno pristane da redukuje svoju ulogu u ekonomiji, dok nasuprot tome korporacijama treba da bude data potpuna sloboda, itd., uopšte nije odgovarala duhu vremena, duhu koji je, možda, najbolje izražen čuvenom knjigom Karla Polanji *The Great Transformation* iz 1944. godine. Ova knjiga predstavlja nemilosrdnu kritiku industrijskog, na tržištu zasnovanog društva XIX stoleća. Pre više od pola veka Polanji je napisao: „Dozvoliti tržišnom mehanizmu da bude jedini upravljač sudbinama ljudskih bića i njihovim prirodnim okruženjem (...) rezultiralo bi uništenjem društva”⁵, reči koje danas, bar kod nas, mnogima zvuče potpuno strano, a samo manjini kao proročke. Ipak, startujući od malog embriona na Čikaškom univerzitetu sa Fridrihom fon Hajekom, filozofom i ekonomistom kao spiritus movens-om, i njegovim učenicima, pre svih Miltonom Fridmanom i Džordžom Stiglerom, neoliberali su za kratko vreme stvorili ogromnu mrežu institucija (fondacije, instituti, istraživački centri, publikacije itd.) i neumorno propagirajući svoje ideje i doktrinu praktično osvojili intelektualnu klimu, pre svega u razvijenim zemljama. O njihovom uticaju i značaju veoma rečito govori činjenica da je među dobitnicima Nobelove nagrade za ekonomiju tokom protekle dve decenije čak desetak poteklo iz ove (Čikaške) škole.

Ovu doktrinu su potom kao faktički zvaničnu „ustoličili” početkom 80-tih godina proteklog veka Margaret Tačer, koja je po dolasku na vlast 1979. izvela tzv. neoliberalnu revoluciju u Britaniji, i Ronald Regan, bivši predsednik SAD. U oba slučaja kao centralna ideja istaknuta je konkurencija – konkurencija između nacija, regiona, preduzeća i naravno između pojedinaca. Pretpostavlja se, odnosno dokazuje, da će konkurencija na najefikasniji način izvršiti alokaciju (svih) resursa, odnosno da će dovesti do porasta opšte (ekonomske) efikasnosti, a posledično i blagostanja. Shodno tome, javni sektor, tokom prethodnog perioda poprilično razvijen, morao je da bude drastično „skresan”, tako da je privatizacija postala jedno od osnovnih obeležja "ozvaničene" neoliberalne doktrine i politike tokom proteklih dvadesetak godina, započinjući opet svoj uspon u Britaniji. Shodno tome, i država blagostanja, razvijana tokom prethodnih decenija u evropskim zemljama, morala je biti transformisana, što je u globalnim razmerama, uz dejstvo daljeg jačanja transnacionalnih korporacija, rezultiralo tzv. novim suverenitetom, na štetu nemoćne države (powerless state) a u korist sveta bez granica (borderless world)⁶.

⁴ Pre samo nepunih dvadesetak godina Fransoa Peru, da navedemo samo jednog od priznatih autoriteta u oblasti ekonomije, sociologije i filozofije, isticao je da je „sve manje i manje ekonomista i kompetentnih posmatrača koji smatraju da je tržište bez korigovanja dovoljno da bi osiguralo dobro funkcionisanje ekonomije” (Fransoa Peru, *Za filozofiju novog razvoja*, IRO Matice srpske i Evropski centar za mir i razvoj I CECOS, Beograd, 1986, str. 115), odnosno da je „svuda, na Zapadu, logika tržišne ekonomije korigovana logikom ekonomije solidarnosti”. (*Isto*).

⁵ Navedeno prema: Susan George, *A Short History of Neo-Liberalism: Twenty Years of Elite Economics and Emerging Opportunities for Structural Change*, *Conference on Economic Sovereignty in a Globalising World*, Bangkok, 24–26 March 1999, str. I.

⁶ Videti detaljnija razmatranja u: Kosta Josifidis i Zora Prekajac, *Globalizacija i nacionalna ekonomija – ugrožena suverenost ili koegzistencija*, *Globalizacija i tranzicija*, IEN – CEI, Beograd, 2001, str. 54. i dalje. Istine radi, treba reći da postoje i drugačija shvatanja, naime da nacionalne

Neoliberalnu doktrinu preuzele su zatim i međunarodne finansijske institucije, pre svih MMF i Svetska banka. Kao glavni ideolog privatizacije u Britaniji se već istakao Institut Adam Smit, a uskoro su njegove eksperte počeli da koriste i Svetska banka i USAID, da bi se te ideje pod njihovim uticajem počele širiti praktično po čitavom svetu. Dok su Margaret Tačer i Ronald Regan, sa svojim politikama – tačerizam, odnosno reganomika – na određeni način, simbolizovali neoliberalnu doktrinu i politiku na nacionalnom nivou, na međunarodnom planu ovu politiku karakterišu: slobodna trgovina dobrima i uslugama, slobodna cirkulacija kapitala i sloboda investiranja, a njihovi glavni promoteri upravo su međunarodne finansijske institucije, pre svega MMF, koji je tokom proteklih dvadesetak godina enormno ojačao, pretvorivši se istovremeno od progresivne institucije kakav je bio u momentu osnivanja⁷ u instituciju koje se „treba čuvati”⁸, u „diktatora” receptata za pripremanje i sprovođenje ekonomske politike u zemljama širom sveta, podrazumeva se ekonomske politike zasnovane na načelima neoliberalizma, odnosno „tržišnog fundamentalizma” ili „monetarnog fundamentalizma”.

Na taj način, neoliberalna doktrina postala je osnov i neizostavni deo ekonomske politike u većini zemalja sveta. Međutim, rezultati sprovođenja ovakve (neoliberalne) politike, a mora se priznati i stepen doslednosti u njenom sprovođenju, ipak su različiti od zemlje do zemlje, i na njih se svakako, u poznatim manirima, mogu pozivati i pristalice i protivnici ove politike, odnosno ove doktrine, bez obzira što, kako to uostalom uvek i biva, i sami ovi rezultati nisu posledica isključivo te i takve (ekonomske) politike, već proističu i iz dejstva drugih (neekonomskih) faktora, za šta su Srbija, odnosno SR Jugoslavija i druge zemlje nastale iz bivše SFRJ možda i najbolji primer⁹. U svakom slučaju, ekonomsko zaostajanje (većine) ovih zemalja (zemlje u tranziciji i nerazvijene zemlje uopšte, a posebno zemlje nastale iz bivše SFRJ) upozorava i otvara jedno značajno pitanje – da li je doktrina u njihovom slučaju nedelotvorna, ili je u pitanju njeno nedosledno i necelovito sprovođenje? Naravno, bilo bi uputno pozabaviti se i pitanjem generalne upotrebljivosti doktrine i rezultata njene primene (ili „primene”) i u razvijenim zemljama, odnosno u razvijenim ekonomijama¹⁰, ali to svakako prevazilazi intencije ovog rada. Moglo bi se samo sažeto istaći da se kao jedan od osnovnih rezultata primene neoliberalne politike, odnosno onoga što se pod njenim imenom sprovodi u SAD i drugim razvijenim zemljama,

države i globalno tržište nisu antinomije, već da nemoć države proističe iz različitih kapaciteta pojedinih država u oblasti eksploatacije globalnog tržišta (L. Weiss, *Globalization and the Myth of Powerless State*, *New Left Review*, 1997. Navod prema: Kosta Josifidis i Zora Prekajac, *Isto*, str. 55.).

⁷ Susan George, *A Short History of Neo-Liberalism: Twenty Years of Elite Economics and Emerging Opportunities for Structural Change*, *Conference on Economic Sovereignty in a Globalising World*, Bangkok, 24–26 March 1999, str. 1.

⁸ „Čuvajte se MMF-a!”, *Economist magazin*, br. 42, 12. mart 2001, str. 12–15.

⁹ Ovim se, naravno, ne želi reći da ti drugi (neekonomski) faktori nemaju veze sa neoliberalnom doktrinom, odnosno šire posmatrano sa globalizacijom.

¹⁰ Kako je Džejms Bejker, koji je tada bio na istaknutom mestu (Secretary of Treasury), ponosno izvestio poslovnu zajednicu, a časopis *Foreign Affairs* naveo u svom pregledu decenije, Reganova administracija je američkoj industriji dala više uvoznih povlastica nego ijedan od njegovih prethodnika u više od pola veka, odnosno zapravo više nego svi ti prethodnici zajedno, zbog čega je njegova era i dobila atribut „najveći zamah protekcionizma posle 1930.”, što je svakako veoma daleko od neoliberalne doktrine, čije se praktično inaugurisanje i sprovođenje, pored Margaret Tačer, vezuje upravo za ime Ronalda Regana. (Navod prema: Ноам Чомски, *Профит изнад људи. Неолиберализам и глобални поредак*, Светови, Нови Сад, 1999, str. 44. Takode: Noam Chomsky, *Some Truths and Myths about Free Market Rhetoric, Lies of Our Times*, 7 January 1994, *ZMagazine*, No 1, 1994, str. 2–3, <http://zena.secureforum.com/Znet/zmag/allarticlesl.cfm>).

ispoljava ogroman porast nejednakosti, odnosno ono što se kako na nivou ovih zemalja, tako i na međunarodnom nivou, označava kao „asimetrični poredak”. Da li te ekonomske nejednakosti „nisu zlo”, već samo „neminovna pretpostavka ekonomskog razvoja”, kako to smatra Danilo Šuković¹¹, i da li one „moraju i dalje ostati motor ekonomskog progresa”, i na koji to način „njihove razmere treba da impliciraju miran i stabilan razvoj, a ne svet sa rastućim konfliktima čime nesporno preteri preterana polarizacija na veoma mali broj prebogatih i veliki broj jako siromašnih i sve siromašnijih”¹², sve to predstavlja skup pitanja koja su izazvana globalizacijom, i na koja će dalji tok globalizacije pružiti i (definitivne) odgovore. Ipak, nasuprot ovde istaknutom blagonaklonom stavu čak i prema ogromnoj polarizaciji bogati – siromašni, veći broj autora nema nameru da čeka dalji tok globalizacije niti da ulepšava stvarnost, već otvoreno ističe protivrečnosti koje donosi globalizacija, ne zaustavljajući se uvek samo na istaknutoj polarizaciji, pa tako ima (sve snažnijih i glasnijih) mišljenja o globalnim problemima sa kojima se suočava svetska privreda, a posebno o problemima koje su izazvali poslednji događaji, odnosno praksa u većem broju zemalja – Argentina, Indonezija, Turska, neke novoindustrijalizovane zemlje, i naravno zemlje u tranziciji – koja je po njima već u dobroj meri doveli u pitanje neprikosnovenost neoliberalne, odnosno čikaške škole¹³.

Odmah se može zapaziti da gore postavljeno pitanje čine dva relativno nezavisna pitanja, od kojih se prvo odnosi na realnost, na ono što se događa (da li se u zemljama u tranziciji i nerazvijenim zemljama, i ne samo u njima, naravno, sprovodi neoliberalna, odnosno uopšte tržišna ekonomska politika?), dok je drugo u hipotetičkoj sferi (da li je neoliberalna politika u uslovima koji postoje u ovim zemljama delotvorna ili nedelotvorna?), i kao takvo moralo bi biti predmet pre svega doktrinarnih razmatranja¹⁴. U vezi sa ovako postavljenim pitanjem potrebno je, naravno, čuvati se poznate zamke objašnjavanja nepovoljnih ili nepoželjnih rezultata koje sistem produkuje „objašnjenjem” da je u pitanju dobar (ili dobro postavljen) sistem ali loša realizacija principa, odnosno postavki na kojima sistem počiva¹⁵.

¹¹ Danilo Šuković, Globalizacija i siromaštvo, *Globalizacija i tranzicija*, IDN – CEI, Beograd, 2001, str. 71.

¹² *Isto*, str. 71. Naravno, bilo bi veoma zanimljivo razjasniti pitanje da li konflikti izazivaju (rastuću) polarizaciju na siromašne i bogate, ili pak ta polarizacija izaziva konflikte.

¹³ Čak i jedan tako dobar poznavalac svetskih kretanja kakav je Džordž Soros izjavio je da je „globalni kapitalistički sistem daleko od stabilnosti”, a da je „globalni finansijski sistem u cjelini sve manje pouzdan, jer je značajno stradao autoritet i reputacija Međunarodnog monetarnog fonda”. (Новая глобальная финансовая архитектура, *Вопросы экономики*, br. 12, 2000, str. 56. Navod prema: Veselin Drašković, *Kontrasti globalizacije*, Ekonomika Beograd i Fakultet za pomorstvo Kotor, 2002, str. 47.) Za događanja u gore navedenim zemljama i njihov značaj u razmatranom smislu videti kraći prikaz u: Zvonko Dragaš, Limiti liberalnog koncepta, *Danas*, 26–27. januar 2002, str. VI.

¹⁴ Ovo, doktrinarno, pitanje, s obzirom na karakter ovog rada, ovde neće biti diskutovano. Eksplicitno razmatranje (i negiranje) primenljivosti neoliberalnih recepata u našim uslovima može se pronaći npr. u: Veselin Drašković, *Kontrasti globalizacije*, Ekonomika Beograd i Fakultet za pomorstvo Kotor, 2002, Poglavlje VII Globalizacija i tranzicija.

¹⁵ Ovakva argumentacija poznata nam je, naravno, iz dugogodišnjeg sopstvenog iskustva, a njeni zastupnici bili su, nažalost, ne samo predstavnici tadašnjih vlasti, već i poneki intelektualci koji nisu mogli ili nisu hteli na drugačiji način da „protumače” društvene protivrečnosti unutar kojih su i sami živeli. Međutim, kako upozorava Vladimir Vuletić (Savremene teorije o globalizaciji, *Globalizacija i tranzicija*, IDN – CEI, Beograd, 2001, str. 97) ovakvom načinu rezonovanja nije odoleo čak ni jedan Frensis Fukujama, koji u svojoj izuzetno uticajnoj knjizi *Kraj istorije i poslednji čovek* ističe da je liberalna demokratija kao sistem vladavine pobedila svoje ideološke konkurente kojima su bile imanentne neprevladive unutrašnje iracionalnosti i nedoslednosti, dok su

Odgovor na prvo, ovde relevantno, pitanje, ukoliko želimo da sačuvamo makar minimum objektivnosti neophodne struci, mora da bude negativan, bez obzira na ličnu opredeljenost i bez obzira na pohvale koje dobijamo od strane dela međunarodne zajednice¹⁶, odnosno bez obzira na nekritičke pohvale koje aktuelnoj vlasti upućuje jedan deo ekonomske struke. Ova ocena važi kako kada je reč o ortodoksnoj neoliberalnoj varijanti, tako i kada govorimo o jednostavno tržišno usmerenoj ekonomskoj politici, odnosno o tržišno orijentisanom privrednom sistemu, o kome se uostalom na ovim prostorima govori već više od pola veka. Kao što je potpisnik ovog rada istakao u uvodnom izlaganju na ovom skupu, od takve ekonomske politike i od takvog privrednog sistema¹⁷ mi smo još veoma daleko, a pojedine mere, odnosno pojedina sistemska rešenja koja se tokom protekle već više nego dve godine od izvršenih (demokratskih) promena sprovode pod firmom tržišnih reformi, samo nas još više od toga udaljavaju¹⁸.

Ocene o odgovornosti politike, odnosno političara za (ne)spvođenje nužnih reformi već su postale opšte mesto¹⁹, ali je ipak potrebno podvući da su ovog puta, bar kod nas, na mestima političara (odnosno, na mestima ključnih resora u novoj vlasti) upravo ekonomisti do skora izražene tržišne provenijencije (bar kako su sami sebe deklarirali), odnosno ekonomisti koji i dalje sebe ubrajaju u takve. S druge strane, i njihove, povremene, izjave, premda već i same na dobrom putu da postanu takve iste (opšte mesto), moraju se prihvatiti kao veoma relevantne i indikativne²⁰. Ovaj odnos na relaciji struka – vlast, odnosno prosvetljenje koje donosi dolazak na vlast (ulazak u Vladu), može se tumačiti na razne načine, i odatle naravno izvlačiti različiti zaključci, ali to nije namera ovog teksta. U svemu tome bitna je jedna, za naše uslove može se reći – nepobitna, činjenica: vlast (država) neće, ne želi a možda i ne može da privredu (preduzeća) prepusti tržištu, kao što je u pomenutoj izjavi eksplicitno navedeno. U tom smislu, između postojeće vlasti (države) i prethodne (odnosno, prethodnih) svakako postoji kontinuitet.

problemi sa liberalnom demokratijom vezani za nepotpuno sprovođenje liberalno-demokratskih principa!

¹⁶ *Tranzition Report 2001*, European Bank for Reconstruction and Development. Po oceni Evropske banke za obnovu i razvoj SR Jugoslavija je po uspešnosti reformi sprovedenih u 2001. godini zauzela prvo mesto od ukupno 27 zemalja u tranziciji. (Navod prema: *Економски преглед – Савезна Република Југославија 2001.*, Савезни секретаријат за развој и науку, Београд, 2001, str. 111–114.)

¹⁷ O osnovnim konturama ovakvog, vrlo potrebnog, privrednog sistema pisano je naravno u više navrata, i od strane raznih autora. Naše viđenje dato je u radu: Rajko Bukvić; Branko Hinić, Privredno-sistemska, razvojni i tržišni ambijent, *Razvoj sela i agrobiznisa – Šta posle sankcija?*, Tematski zbornik, Institut za ekonomiku poljoprivrede – Beograd, Kopaonik, 2000, str. 11–28.

¹⁸ Videti takođe veoma oštre ocene dosadašnjeg toka reformi u Srbiji u najnovijoj studiji Centra za slobodno tržište, sa indikativnim naslovom: *Dve godine reforme u Srbiji – propuštena prilika*. (Navedeno prema: Радојка Николић, Пропуштена прилика, *Политика*, 27. октобар 2002, str. A 15.)

¹⁹ Videti razgovor sa Miroslavom Prokopijevićem u navedenom tekstu Radojke Nikolić, *Политика*, 27. 10. 2002, str. A15.

²⁰ „Lično pripadam grupi koja zagovara tržišnu privredu i da sam kojim slučajem van Vlade bio bih veći kritičar onoga što radi Vlada. Ali kad se ude u Vladu vidi se šta bi značilo da se preduzeća prepuste tržištu (...) Ne smemo ih (firme) izložiti vetrometini i oštroj konkurenciji samo zato što će neko reći da treba da sprovodimo koncept liberalne tržišne privrede.“, izjavio je ovih dana Goran Pitić, republički ministar za ekonomske odnose sa inostranstvom (V. Stevanović, Priliv stranih investicija u skladu sa očekivanjima, *Danas*, subota – nedelja, 26–27. oktobar 2002, str. 7).

U svetlu tog kontinuiteta postavlja se, s aspekta ovog rada, jedno vrlo važno pitanje: zašto je, onda, na početku prethodne decenije napušteno makroekonomsko planiranje, koje po samoj definiciji predstavlja institucionalizovano delovanje svesnog činioca kojim se koriguje (ili dopunjava) delovanje tržišnog mehanizma? Ne upuštajući se u finese oko definisanja ovog pojma, možemo uputiti recimo na sintetičko određenje koje je dao Leif Johansen²¹, koji je pritom sam naglašavao njegov eklektički karakter i, posebno, neutralnost u odnosu na pitanje da li je ono dobro ili ne: makroekonomsko planiranje je institucionalizovana aktivnost centralnog organa, ili aktivnost koja se obavlja u njegovo ime, za (a) pripremu odluka i akcija koje centralni organ mora preduzeti i (b) za koordinaciju odluka i akcija jedinica nižeg reda u privredi, kako međusobno tako i u odnosu na centralni organ, radi upravljanja razvojem cele privrede i njenih sastavnih delova da bi se postigli određeni (više ili manje detaljni, i više ili manje izričito specificirani) ciljevi u privredi, i uskladio razvoj privrede sa širim ne-privrednim ciljevima. Za državu koja nije želela da se odrekne uticaja na privredu, na privredne aktere i privredna kretanja, odustajanje od planiranja, kao takvog, institucionalnog, delovanja svakako deluje u najmanju ruku čudno, i odgovoriti na gornje pitanje nije ni najmanje jednostavno.

Odgovori, odnosno argumentacija koju je tim povodom isticao Ljubomir Madžar²² svakako predstavljaju jedan značajan deo odgovora na gore postavljeno pitanje o razlozima napuštanja makroekonomskog planiranja. Ipak, ovi se argumenti odnose (isključivo) na bivše tzv. socijalističke istočnoevropske zemlje, uključujući tu i SFRJ. Problem je, međutim, što je makroekonomsko planiranje karakterisalo ne samo socijalističke zemlje, već je posebno u periodu od 1960–80. bilo uistinu svetski fenomen, obuhvatajući krajem 1970-tih oko 120 zemalja (videti Sliku 1), među njima veliki broj zemalja u razvoju, pa i razvijenih tržišnih (kapitalističkih) zemalja. Pokazuje se, naime, da je opadanje značaja i uticaja makroekonomskog planiranja započelo već tokom osamdesetih godina prethodnog veka i da nije bilo povezano, bar ne direktno, sa kolapsom istočnoevropskih realno-socijalističkih privrednih sistema.²³ Nacionalni planovi razvoja, ili ono što uobičajeno nazivamo makroekonomsko planiranje, najpre su izgubili svoje mesto i značaj u kapitalističkim zemljama, uglavnom tokom osamdesetih godina XX veka, uporedo s porastom uticaja liberalizacije i privatizacije²⁴, dakle s porastom uticaja politike zasnovane na pravilima Vašingtonskog konsenzusa, odnosno doktrine neoliberalizma. Planske funkcije spuštene su sa centralnog na niže nivoe, zaključno sa samim preduzećima, ili je planiranje formalno potpuno napušteno, a planski organi su ili ukinuti (kao u Francuskoj, npr. u ranim 80-tim, što je vrlo karakteristično i značajno, budući da je Francuska bila prva zapadnoevropska zemlja koja je 1945. godine usvojila plan za posleratnu obnovu – First /Monnet/ Plan of Modernization and Equipment, i da je bila najizrazitiji, ili bar jedan od najizrazitijih primera tzv. indikativnog ili aktivnog planiranja), ili transformisani u različita državna tela na raznim nivoima, manje ili više u skladu sa neoliberalnom doktrinom.

²¹ Leif Johansen, *Predavanja iz makroekonomskog planiranja*, Cekade, Zagreb, 1985, str. 42–43.

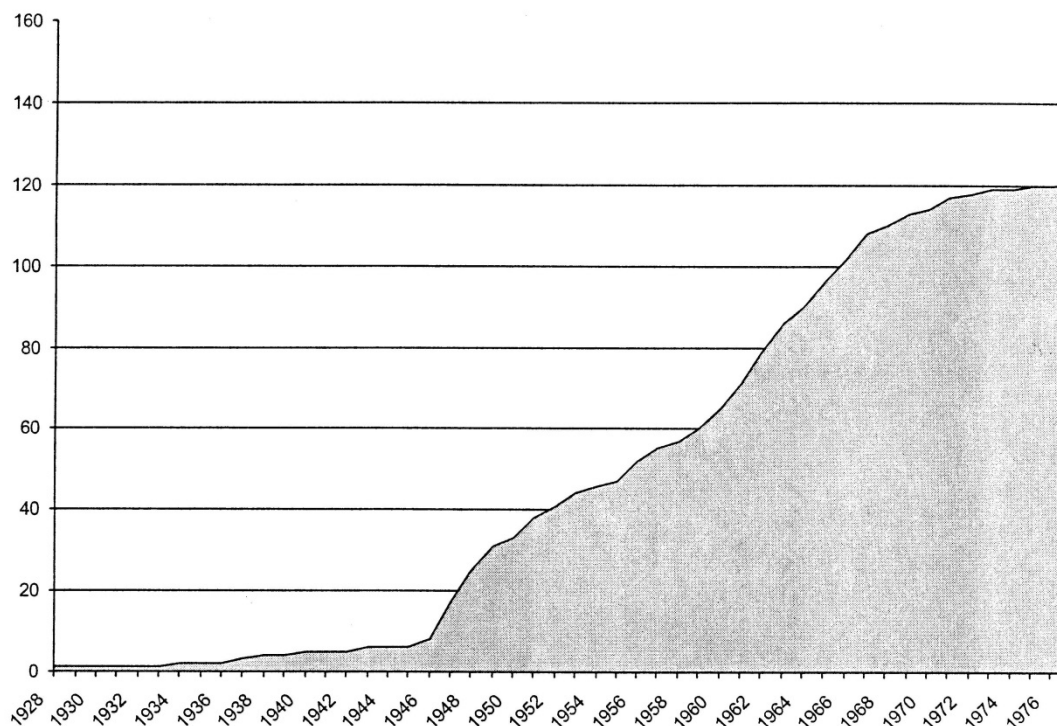
²² Reč je o oceni karaktera i rezultata sistema centralističkog planiranja u bivšim socijalističkim zemljama: „Beznažno je kompromitovan i definitivno propao jedan koncept planiranja. (...) Teško nasleđe koje je ostavio neadekvatan sistem planiranja razlog je kompromitacije i same ideje planiranja.” (Љубомир Маџар, *Макроекономска планирање и тржишна привреда*, Савезни секретаријат за развој и науку, Београд, 2001, str. 10–11.)

²³ Broj zemalja koje su prestale sa makroekonomskim planiranjem (videti Sliku 2) povećao se sa nešto manje od 40 u 1980. na preko 100 u 1990. godini, sa relativno ravnomernim porastom tokom tog perioda. (Hokyu Hwang, *The Rise and Demise of National Development Plans: A Cross-National Study, 1929–1995*, Dissertation Proposal, Stanford University, Stanford, April 2000, str. 29.)

²⁴ Hokyu Hwang, *Cit. delo*, str. 3.

Slika 1.

BROJ ZEMALJA SA ISKUSTVOM U MAKROEKONOMSKOM PLANIRANJU

Izvor: Hoky Hwang, *The Rise and Demise of National Development Plans: A Cross-National Study, 1929–1995*, Dissertation Proposal, Stanford University, Stanford, April 2000, str. 27.

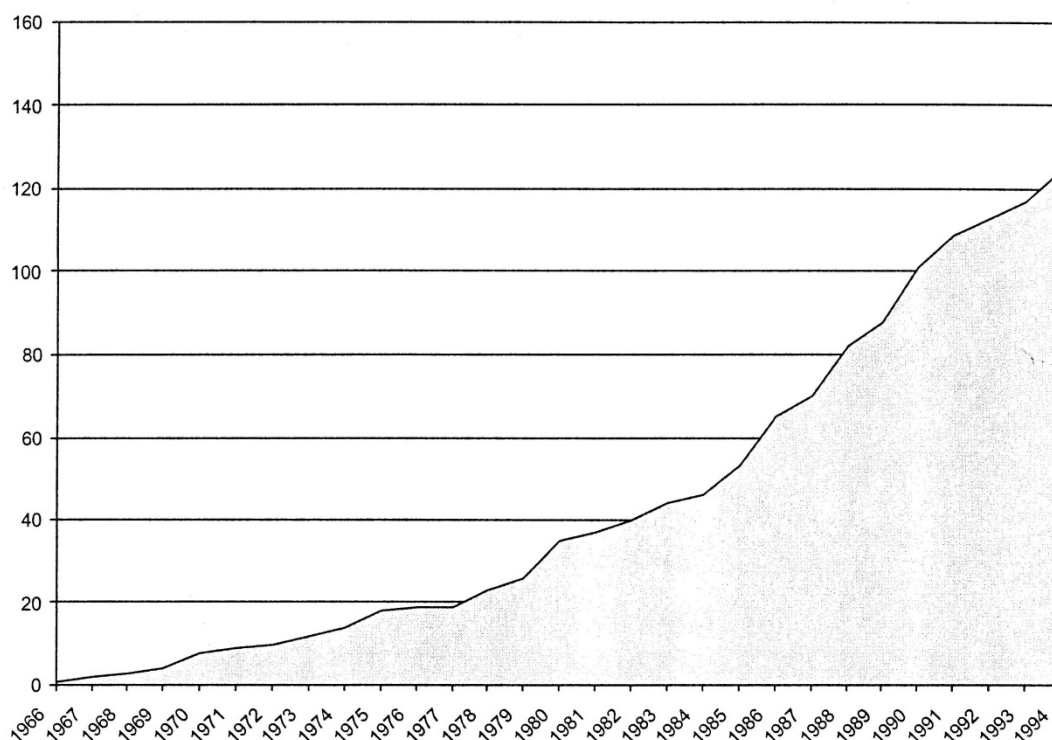
Ono što se nakon toga desilo u bivšim socijalističkim zemljama pre bi moglo da liči na neku vrstu dobrovoljnog demisioniranja nomenklature (o čemu govori Čomski), naravno uz adekvatne kontraustupke novih vlasti, i uz potpunu razgradnju svih do tada postojećih institucija, odnosno o jednom u nizu simulakruma kojima je u Srbiji, odnosno SR Jugoslaviji, Miloševićev režim produžavao život i vlast naše nomenklature, odnosno u krajnjoj liniji svoju diktaturu²⁵. Pokazalo se, na taj način, da sam život nije potvrdio (ili nije prihvatio) potrebu za planiranjem, koja je upravo u tim zemljama, kako je to isticao Ljubomir Madžar²⁶, sada postajala daleko jača nego ikada ranije. Ovaj ishod, na određeni način paradoksalan, samo potencira ovde postavljeno pitanje i težinu odgovora koji se na to pitanje traži.

²⁵ O simulakrumima u vreme vladavine Slobodana Miloševića videti: Miša Đurković, *Diktatura, nacija, globalizacija*, Institut za evropske studije, Beograd, 2002.

²⁶ *Makroekonomsko planiranje u svetu tržišnih privreda*, Savezni zavod za društveno planiranje I Institut društvenih nauka – Centar za ekonomska istraživanja I IBN centar, Beograd, 1992, str. 69.

Slika 2.

BROJ ZEMALJA KOJE NEMAJU MAKROEKONOMSKO PLANIRANJE

Izvor: Hoky Hwang, *The Rise and Demise of National Development Plans: A Cross-National Study, 1929–1995*, Dissertation Proposal, Stanford University, Stanford, April 2000, str. 29.

U svakom slučaju, i u jednim i u drugim, dakle i u kapitalističkim i u socijalističkim zemljama, na delu je bio sličan proces smanjenja uloge i značaja države, odnosno „umanjenje sposobnosti i mogućnosti nacionalnih vlada da vrše svoju kako istorijsku tako savremenu ulogu”²⁷. Ovaj process rezultat je postavljanja i sprovođenja globalnih pravila, koje smanjuje prostor za delovanje nacionalnih država, isto kao što globalna javna dobra, odnosno globalne javne štete prevazilaze moći pojedinačnih nacionalnih država. I jedan i drugi navedeni aspekt globalizacije, naročito postavljanje globalnih pravila, prema ovom autoru, od prestanka hladnog rata pod snažnim su uticajem SAD. Kao jedan od protivrečnih efekata globalizacije, odnosno globalnog poretka, mnogi autori upravo ističu potiskivanje nacija u drugi plan i prevladavanje modela totalitarnog, do apsurdna banalizovanog, vesternizovanog i utopijskog (neo)liberalnog internacionalizma²⁸. Ovako shvaćen internacionalizam najviše se plaši renacionalizacije, odnosno uspostavljanja ili potvrđivanja bilo kog nacionalnog suvereniteta koji je u suprotnosti s američkim interesima, kako je to jednom prilikom,

²⁷ Egon Macner, Globalizacija i mogući odgovori Evrope, *Ekonomist magazin*, br. 65, 66, 67, 20. avgust, 27. avgust, 3. septembar 2001.

²⁸ Veselin Drašković, *Kontrasti globalizacije*, Ekonomika Beograd i Fakultet za pomorstvo Kotor, 2002, str. 82.

nedavno, izjavio jedan američki senator²⁹. Kao konačan rezultat globalizacije u ovom smislu dolazi do redukovanja moći (nacionalnih) vlada na nabavljanje širom sveta onoga što njihovo stanovništvo zahteva, dok su transnacionalne kompanije i međunarodni kapital de facto postali nova svetska vlada, a njihova rastuća kontrola nad globalnom ekonomijom sakrivena je iza ortodoksije slobodne trgovine.³⁰ Drugim rečima, realizovan je koncept novog suvereniteta, o kojem je gore bilo reči.

Mogući odgovori Evrope, koje Macner razmatra u gore navedenom radu, naravno, nisu relevantni (odnosno, ne bi trebalo da budu relevantni) samo za Zapadnu Evropu, već sigurno u još većoj meri za druge, pojedinačne i manje razvijene zemlje, uključujući tu naravno i Srbiju, odnosno SR Jugoslaviju. Ti se odgovori kreću u prvom redu na liniji razmatranja pitanja da li Evropa, odnosno Evropska unija uopšte ima autonomiju, odnosno da li je u stanju da smanjenje nacionalne autonomije svojih članica zameni nečim što bi moglo da se nazove evropski politički (a moglo bi se dodati: i ekonomski) identitet. Trenutno, po Macneru³¹, situacija je takva da je EU praktično odustala od vlastite evropske politike, i da se opredelila na puko imitiranje onoga što se podrazumeva kao svetski priznata najbolja praksa. To je najbolje došlo do izražaja kod Amsterdamskog dogovora i kod Pakta za rast i stabilnost, kojima je ustvari bezrezervno podržan Vašingtonski konsenzus, odnosno proces globalizacije u obliku koji se može grubo definisati kao amerikanizacija. Naravno, ni Macner ne ispušta iz vida da se kod kritike generalnog odsustva evropske politike i traženja moguće alternative („Postvašingtonski konsenzus” za multipolarni svet) moraju uzimati u obzir ograničenja u autonomijama koja su inače u uslovima sve veće međuzavisnosti u svetu svakim danom sve veća.

Imajući u vidu realnost položaja (odnosno, i veličine i snage) Srbije i Jugoslavije, svakako da nije smisleno govoriti o nekakvoj potpunoj, ili makar i velikoj, autonomiji kojoj bi, eventualno, trebalo težiti. Takva politika bi, verovatno, rezultirala onim što smo već imali, odnosno izolacijom zemlje i autarkičnim razvojem (da li su oni nametnuti spolja ili iznutra, moglo bi se reći da je s ovog aspekta irelevantno). A to je upravo ono što se, s pravom, smatra najlošijim izborom³². Zadržavanje, odnosno ponovno opredeljivanje za makroekonomsko planiranje, i to takvo koje će uvažavati realna ograničenja u autonomiji, svakako ne bi moglo da predstavlja nešto što je, odnosno što bi bilo nekompatibilno sa okruženjem i položajem Srbije/Jugoslavije u tom okruženju, bez obzira kako to okruženje definisali. S druge strane, institucionalizovano planiranje, za razliku od neinstitucionalizovanog delovanja na privredu, njene aktere i tokove, svakako je primerenije jednom demokratskom društvu i transparentnoj vlasti, tako da i na toj, političkoj ravni može da se govori o prednostima takvog (nazovimo ga institucionalizovano) planiranja.

²⁹ Thomas Fleming, Pred lažima Zapada, *Ekonomika*, broj 3, 1996, str. 159. Kako ističe sam Fleming u citiranom tekstu, najveća noćna mora internacionaliste (odnosno, globaliste) je kada neki narod samo i pomisli da ide svojim putem (*Isto*).

³⁰ Colin Hines, *Localization. A Global Manifesto*, Earthscan Publication Ltd, London and Sterling, VA, 2000, str. 16.

³¹ Egon Macner, Globalizacija i mogući odgovori Evrope (3), *Ekonomist magazin*, br. 67, 3. septembar 2001, str. 53.

³² „U procesu globalizacije pravila igre malima i slabima nameću veliki i moćni, pa izgleda na prvi pogled da se autarkičnost pojavljuje kao jedina *alternativa* globalizaciji. Koliko god globalizacija bila za neke dobra, a za neke loša, izolacija je u svakom slučaju najgore rešenje, tako da ona ne smije biti alternativa globalizaciji.” (Veselin Drašković, *Kontrasti globalizacije*, Ekonomika Beograd i Fakultet za pomorstvo Kotor, 2002, str. 130.)

Da se, najzad, vratimo na odnos globalizacije i neoliberalne doktrine i makroekonomskog planiranja. U domenu planiranja, proces globalizacije i njenih pratećih efekata različito se odrazio na pojedine zemlje. Neke od njih (među njima i bivša SFRJ, odnosno Srbija), verovatno prebrzo i nepromišljeno, jednostavno su ukinule planiranje i transformisale svoje organe za planiranje u tela sa znatno manjim brojem funkcija, nadležnosti, a naravno i broja ljudi, nastavljajući da tokom narednih godina traže *raison d'être* ostataka celog nekadašnjeg sistema planiranja, i da u tim traženjima prilično lutaju. Danas, sa već zavidne vremenske distance, počinje da se govori o nesvrishodnosti tih i takvih odluka, bez obzira što su se one, u nekoj generalnoj ravni, makar i u javnoj sferi, kretale na liniji onoga što se u svetu dešavalo sa ulogom i značajem makroekonomskog planiranja na nacionalnom nivou, odnosno na nivou nacionalnih država. Jer, nedostaci nacionalnog planiranja razvoja i porast neoliberalizma, te kasnije napuštanje makroekonomskog planiranja od strane mnogih zemalja ne znače i ne mogu da znače niti kraj planiranja uopšte niti kraj razvoja, već sugerišu prekomponovanje i premeštanje planskih funkcija, i to kako na niže, tako i na više nivoe, odnosno transformaciju planskih organa u skladu sa takvim prekomponovanjem planskih funkcija.

Uostalom, mnoge zemlje su i danas veoma aktivne kada je u pitanju makroekonomsko planiranje, ne dovodeći u pitanje njegovo postojanje i njegovu svrshodnost. To se u prvom redu odnosi na zemlju koja već godinama ostvaruje daleko najveći rast na svetu (Kina), i u kojoj su u toku sprovođenje Desetog petogodišnjeg plana (2001–2005), kao i duboke strukturne reforme. Prema najnovijim prognozama Svetske banke Kina će i u ovoj godini, u jeku svetske ekonomske recesije, ostvariti najveću stopu rasta BDP (7,9%), čime će biti dostignuta, za Kinu „mitska”, granica od 1.000 US\$ BDP po stanovniku, i čime će Kina preuzeti od Italije peto mesto u svetu po apsolutnoj veličini BDP.³³ Iako i dalje, u svetu bogatih industrijskih zemalja, važi za siromašnu zemlju, Kina će nastavkom ovakvog svog ekonomskog rasta i razvoja na taj način i dalje zbunjivati stručnjake, dovodeći u pitanje čak i izvršene promene u zemljama u tranziciji, koje po pravilu (izuzetak su, kako navodi ovaj autor, Slovenija i Estonija) nemaju razloga da se pohvale nekakvim značajnijim rastom tokom prethodnih desetak godina, i pored napuštanja „socijalizma”, za razliku od Kine koja je ostala „komunistička”. U gornjem kontekstu, povezano s opstajanjem makroekonomskog planiranja, svakako treba posmatrati i druge, nama geografski, ali i ne samo geografski bliže zemlje, a među njima i jednu od bivših socijalističkih zemalja, našeg suseda Mađarsku, u kojoj se u novi milenijum krenulo u znaku plana i planiranja, i gde je poslednji nacionalni plan razvoja usvojen pod imenom *Széchenyi terv*, u spomen na istaknutu ličnost mađarske reformske ere Istvána Széchenyija (1791–1860).

Ovakva razmatranja, sa svoje strane, ponovo aktuelizuju neke od radova, još iz vremena bivše Jugoslavije, u kojima su diskutovani tadašnji system planiranja u Jugoslaviji, njegov odnos sa tržištem kao komplementarnim mehanizmom koordinacije privrednih aktivnosti, kao i pravci njegove transformacije. U pitanju su, pre svega, poznati radovi Branka Horvata i Ljubomira Mađžara, koji bez obzira na pozamašnu vremensku distancu takoreći ništa nisu izgubili od svoje aktuelnosti³⁴, ali i drugi radovi iz naše bogate

³³ Videti: M. Mitrović, Peta na svetu, *Ekonomist magazin*, broj 128, 4. novembar 2002, str. 59.

³⁴ Videti, pre svega, sledeće radove: Branko Horvat, *Politička ekonomija socijalizma*, Globus, Zagreb, 1984, poglavlja 12 Planiranje s tržištem, str. 270–285. i 13 Makroekonomska organizacija, str. 286–300; Ljubomir Mađžar, Putevi rekonstrukcije sistema planiranja, *Privreda u reformi*, Zbornik radova sa savetovanja na Brionima, 4–6. maj 1989, IRO Ekonomika i Savez ekonomista Jugoslavije, Beograd, 1989, str. 184–198; Лубомир Маџар, *Макроекономска планирање и тржишна привреда*, Савезни секретаријат за развој и науку, Београд, 2001, odnosno druge radove koji su u ovde navedenim delimično ili u celini preneseni.

literature na temu planiranja. Jer, mi ne bismo smeli da sebi dopustimo luksuz da jednostavno izbrišemo sakupljeno iskustvo niti u ovoj niti u bilo kojoj drugoj oblasti, kao što je to učinjeno npr. u Izveštaju o svetskom razvoju za 1996. godinu Međunarodne banke za obnovu i razvoj i Svetske banke³⁵, gde o navedenoj temi (od plana ka tržištu) nema ničeg od naših iskustava – niti naše prakse niti radova naših autora. Ako i jesmo mali i možda nevažni u svetskim razmerama, za same sebe to ne bismo morali i smeli da budemo, i zato nam je svako, a posebno sopstveno proživljeno iskustvo dragoceno. U protivnom, opet će nam se dešavati ono na šta je upravo povodom odnosa prema planiranju upozoravao Ljubomir Madžar – kretanje iz jedne u drugu krajnost: posle nekritičkog prihvatanja i glorifikovanja po pravilu sledi isto takvo nekritičko odbacivanje³⁶. Naravno, takav (naš) odnos prema sopstvenoj prošlosti i sopstvenom iskustvu nije ništa novo i ne karakteriše samo ovo, ovde razmatrano, pitanje.

Uvažavanje tržišta u gotovo svim ovakvim razmatranjima sistema planiranja (ili njihova tržišna usmerenost), a pre svega u navedenim radovima, čine ta razmatranja svakako nezaobilaznim štivom u promišljanju i koncipiranju novog sistema planiranja u Srbiji, odnosno u SR Jugoslaviji. Pored samih ovih radova, naravno, postoje i neke druge pretpostavke, čije je ispunjenje nužno za izgradnju adekvatnog sistema planiranja, odnosno sistema planiranja koji će se zasnivati na saznanjima i postavkama iznetim u ovim radovima, odnosno na saznanjima do kojih je došla ekonomska nauka u svom dosadašnjem razvoju. To planiranje, da ponovim konstataciju iz uvodnog izlaganja, mora biti takvo da što više (maksimalno) uvažava tržište i tržišne kriterijume. Ili, kako je to istakao Fransoa Peru – *najbitniji element planiranja je poboljšanje funkcionisanja tržišnih mehanizama*³⁷. Jer, postojanje i poznavanje tržišnih neuspeha (market failures) nikako ne može i ne sme biti razlog da se od tržišta odustane, što je u stvari i nemoguće, kako je to sada i empirijski dokazano. S druge strane, isto tako i postojanje i poznavanje neuspeha (defekata) države nikako ne može i ne sme da bude razlog da se odustane od države i od njenog upliva na ekonomiju, na privredne aktere i privredne tokove. A kakav treba da bude taj upliv, i kakav će biti – to će odrediti potrebe vremena, stručna, odnosno naučna (sa)znanja i sama praksa, isto onako kako su se već i do sada u interakciji struke/nauke i prakse iskristalisala određena shvatanja i određena znanja. Ta shvatanja i ta znanja, naravno, nisu konačna i besprizivna, kao što nijedno shvatanje, pa i nijedna ideologija, nisu, ali to sigurno nije njihov nedostatak. Jer, svako vreme donosi svoje probleme i zahteva njihovo rešavanje.

Literatura

1. Bukvić; Rajko; Hinić, Branko. Privredno-sistemska, razvojni i tržišni ambijent, *Razvoj sela i agrobiznisa – šta posle sankcija?*, Tematski zbornik, Institut za ekonomiku poljoprivrede – Beograd, Kopaonik, 2000, str. 11–28.
2. Vuletić, Vladimir. Savremene teorije o globalizaciji, *Globalizacija i tranzicija*,

³⁵ *World Development Report 1996: From Plan to Market*, The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, Oxford University Press, 1996.

³⁶ „Do nedavno se taj odnos (prema planiranju) sastojao da je ono dragocena kvintesencija prosvetljenog društvenog racija i dugo očekivani blagoslov socijalističkih društava, nezadrživo usmerenih putanjom opšteg progressa. Danas se javlja tendencija da se ono tretira kao epohalni istorijski promašaj, kao izvor bezbrojnih deformacija, kao krajnji uzročnik definitivnog sloma čitavih društveno-ekonomskih sistema i ideologija koje su ih (p)održavale i u njima nalazile svoj oslonac.” (*Makroekonomsko planiranje u svetu tržišnih privreda*, Savezni zavod za društveno planiranje / IDN – CEI / IBN centar, Beograd, 1992, str. 13.)

³⁷ Navod prema: Ljubomir Madžar; Vojislav Knežević; Davor Savin; Marinko Bošnjak; Branislava Bujišić, *Makroekonomsko planiranje u svetu tržišnih privreda*, Savezni zavod za društveno planiranje / IDN – CEI / IBN centar, Beograd, 1992, str. 174.

- Institut društvenih nauka – Centar za ekonomska istraživanja, Beograd, 2001, str. 87–100.
3. George, Susan. A Short History of Neo-Liberalism: Twenty Years of Elite Economics and Emerging Opportunities for Structural Change, *Conference on Economic Sovereignty in a Globalising World*, Bangkok, 24–26 March 1999 (<http://www.millennium-round.org/>)
 4. Dragaš, Zvonko. Limiti liberalnog koncepta, *Danas* (Beograd), subota – nedelja, 26–27. januar 2002, str. VI.
 5. Drašković, Veselin. *Kontrasti globalizacije*, Ekonomika Beograd i Fakultet za pomorstvo Kotor, 2002, 169 str.
 6. Đurković, Miša. *Diktatura, nacija, globalizacija*, Institut za evropske studije, Beograd, 2002, 267 str.
 7. *Економски преглед – Савезна Република Југославија 2001.*, Савезни секретаријат за развој и науку, Београд, 2002, 138 стр.
 8. Josifidis, Kosta; Prekajac, Zora. Globalizacija i nacionalna ekonomija – ugrožena suverenost ili koegzistencija, *Globalizacija i tranzicija*, Institut društvenih nauka – Centar za ekonomska istraživanja, Beograd, 2001, str. 51–64.
 9. Johansen, Leif. *Predavanja iz makroekonomskog planiranja*, Cekade, Zagreb, 1985, 510 str.
 10. Macner, Egon. Globalizacija i mogući odgovori Evrope, *Ekonomist magazin* (Beograd), broj 65, 20. avgust 2001, str. 48–49, 66, 27. avgust 2001, str. 52–53, 67, 3. septembar 2001, str. 52–53.
 11. Madžar, Ljubomir. Putevi rekonstrukcije sistema planiranja, *Privreda u reformi*, Zbornik radova sa savetovanja na Brionima, 4–6. maj 1989, IRO Ekonomika i Savez ekonomista Jugoslavije, Beograd, 1989, str. 184–198.
 12. Madžar, Ljubomir; Knežević, Vojislav; Savin, Davor; Bošnjak, Marinko; Bujišić, Branislava. *Makroekonomska planiranje u svetu tržišnih privreda*, Savezni zavod za društveno planiranje I Institut društvenih nauka – Centar za ekonomska istraživanja I IBN centar, Beograd, 1992, 219 str.
 13. Маџар, Љубомир. *Макроекономска планирање и тржишна привреда*, Савезни секретаријат за развој и науку, Београд, 2001, 670 стр.
 14. Mitrović, M.- Peta na svetu, *Ekonomist magazin* (Beograd), broj 128, 4. novembar 2002, str. 59.
 15. Николић, Радојка. Пропуштена прилика /Разговор са Мирославом Прокопијевићем/, *Политика* (Београд), недеља, 27. октобар 2002, стр. А 15.
 16. Peru, Fransoa. *Za filozofiju novog razvoja*, IRO Matice srpske I Evropski centar za mir i razvoj I CECOS, Beograd, 1986, /6+/192 str.
 17. *Privredno planiranje u Evropi*, Sekretarijat Ekonomske komisije za Evropu, Ženeva, 1965, /prevodi, Republički zavod za društveno planiranje SR Srbije, Beograd, 1969, 381 str.
 18. Smit, Adam. *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*, Kultura, Beograd, 1970, 1310 str.
 19. Stevanović, V. Priliv stranih investicija u skladu sa očekivanjima, *Danas* (Beograd), subota – nedelja, 26–27. oktobar 2002, str. 7.
 20. Ursić, Predrag; Lakićević, Mijat. „Čuvajte se MMF-a!” /razgovor sa Džozefom Stiglicom/, *Ekonomist magazin* (Beograd), broj 42, 12. mart 2001, str. 12–15.
 21. Fleming, Thomas. Pred lažima Zapada, *Ekonomika* (Beograd), godina XXXII, broj 3, 1996, str. 157–159.
 22. Hines, Colin. *Localization. A Global Manifesto*, Earthscan Publication Ltd, London and Sterling, VA, 2000, xiv+290 pp.

23. Horvat, Branko. *Politička ekonomija socijalizma*, Globus, Zagreb, 1984, 554 str.
24. Hwang, Hokyū. *The Rise and Demise of National Development Plans: A Cross-National Study, 1929-1995*, Proposal Dissertation, Stanford University, Stanford, April 2000, 29 pp.
25. Chomsky, Noam. Some Truths and Myths about Free Market Rhetoric, Lies of Our Times, 7 January 1994, *ZMagazine*, No 1, 1994.
(<http://zena.secureforum.com/Znet/zmag/allarticles1.cfm>)
26. Чомски, Ноам. *Профит изнад људи. Неолиберализам и глобални поредак*, Светови, Нови Сад, 1999, 196 стр.
27. Šuković, Danilo. Globalizacija i siromaštvo, *Globalizacija i tranzicija*, Institut društvenih nauka – Centar za ekonomska istraživanja, Beograd, 2001, str. 65–78.
28. *World Development Report 1996: From Plan to Market*, The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, Oxford University Press, 1996, ix+241 pp.